

## EPIDEYKTIK NUTQIY JANRLAR: MOHIYATI, FUNKSIYASI VA LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Xodjayeva Dilnoza Shavkatovna,  
Fargʻona Oʻzbekiston

**Annotatsiya.** Epideyktik nutqiy janrlar qadimiy ritorika anʼanalari asosida shakllangan boʻlib, ularning zamonaviy nutq faoliyatidagi oʻrni ham dolzarb, ham murakkabdir. Ushbu maqolada epideyktik nutqiy janrlarning kelib chiqishi, nazariy poydevori, asosiy funksiyalari va lingvopragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Misollar sifatida hayotiy voqealar va badiiy asarlardagi nutq namunalari ham murojaat qilinadi. Maqola soʻzga maqtov, eʼtirof, tanqid va estetik taʼsir kabi epideyktik fazilatlarini aks ettiruvchi turli nutq turlarining oʻziga xos jihatlarini chuqur tahlil etishga qaratilgan.

**Kalit soʻzlar:** epideyktik nutq, epideyktik nutqiy janrlar, ritorik gaplar, til vositalari va stilistik usullar, epideyktik nutqiy janrlarning nazariy asoslari va kelib chiqishi.

Nutq – inson faoliyatining eng muhim vositalaridan biri boʻlib, nafaqat axborot almashinuvi, balki hissiy va madaniy boylikni ham ifodalaydi. Epideyktik nutq janrlari qadimgi yunon ritorikasida paydo boʻlgan boʻlib, ularning asosiy vazifasi tinglovchida emotsional taʼsir uyushtirish, qahramonlik, yuksak fazilatlarini maqtash yoki, aksincha, tanqid ostiga olishdir. Epideyktik nutqiy janrlar marosim nutqlari, yodnomalar, tabrik va estetik-axloqiy chiqishlar kabi koʻplab ifoda shakllarini oʻz ichiga oladi [2; 25]. Zamonaviy jamiyat kontekstida bunday nutqlar orqali milliy qadriyatlar, tarixiy yodgorliklar va jamoaviy his-tuygʻular aks etadi [1].

Qadimgi yunon ritorikasi va Aristotel taʼsiri kelib chiqishi jihatidan, epideyktik nutq **Aristotelning “Ritorika”** asarida keng yoritilgan uchta asosiy nutq turidan biri sifatida tavsiflanadi [1]. Aristotel epideyktik nutqni “jamoaviy his-tuygʻularni uygʻotish va etnik, axloqiy qadriyatlarni maqtash” maqsadida yaratilgan tur sifatida koʻrsatadi. Bu nutq turida logika va dalillardan ziyoda estetik va emotsional vositalarga urgʻu beriladi.

Zamonaviy nuqtayi nazardan epideyktik janrlar Bugungi kunda epideyktik nutqiy janrlar rasmiy marosimlarda, madaniy tadbirlarda va badiiy ijodda oʻz aksini topadi. Nutqiy janrlarning ushbu shakllari asosiy eʼtibor auditoriyani ruhlantirish, his-tuygʻularini uygʻotish va jamiyat qadriyatlarini mustahkamlashga qaratilgan. Zamonaviy tilshunoslar epideyktik nutqiy janrlarni nutq pragmatikasi va stilistik xususiyatlari nuqtayi nazaridan ham oʻrganishadi. Bunda epideyktik nutqlarning **marosim, yodnoma, tabrik va estetik-axloqiy** turlari boʻyicha hayotiy va badiiy misollar bilan tahlil berilgan. Epideyktik nutqiy janrlar umumiy jihatdan quyidagi turlarga boʻlinadi:

### 1. Marosim (tashakkurnoma/tantanali) nutqlari

Funksiyasi: Ushbu nutq turlari eʼtirof, maqtov, qadrlash va faxr tuygʻusini uygʻotishga qaratilgan.

**Hayotiy misol:** Prezident tomonidan mukofot topshirish marosimida aytilgan nutq, masalan: *“Bu jasorat va fidokorlik – Vatanimizning mard farzandlariga xos bo‘lgan fazilatdir. Sizlar xalqimizning or-nomusi, iftixorimizsiz!”*

Bu nutq orqali qatnashchilar o‘z yutuqlarini qadrlashi va mamlakatning umumiy ruhiy holatini mustahkamlashi nazarda tutiladi.

**Badiiy misol:** Adabiy asarlarda ham marosim nutqlari keng uchraydi. Masalan, P.Qodirovning “Yulduzli tunlar” asarida Amir Temur haqida yozilgan jumla:

*“U – xalqning yuragida tug‘ilgan, elning umididan yaralgan buyuk zot edi.”*

Bu jumlada buyuklik va tarixiy meros maqtov shaklida ifodalanadi.

## **2. Yodnomalar va motam nutqlari**

Funksiyasi: Yodnomalar nutqlari xotira, qadrlash va o‘tmishni eslash, saboq olish maqsadida amalga oshiriladi.

**Hayotiy misol:** Masalan, vafot etgan ijodkor haqida o‘tilgan nutqda shunday gapirish mumkin:

*“Uning qalami nafaqat so‘z yaratdi, balki qalblarni tarbiyaladi. Bugun biz undan ayrildik, lekin uning asarlari abadiyatga mixlandi.”*

Ushbu nutq tinglovchilarni o‘tmishga hurmat va hurmat hissi bilan to‘ldiradi [4].

**Badiiy misol:** Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani qahramoni, Otabekning otasi haqida aytgan gaplari orqali qadrlash, yo‘qotish og‘rig‘i va saboq olish hissiyotlarini aks ettiradi:

*“Otam meni odam qilgan, u menga or-nomusni, haqni himoya qilishni o‘rgatgan. Bugun men uni yo‘qotdim, lekin uning bergan saboqlari yuragimda mangu yashaydi.”*

## **3. Tabrik nutqlari**

Funksiyasi: Bayram va yutuqlarni nishonlash, umid va kelajakga bo‘lgan ishonchni kuchaytirish.

**Hayotiy misol:** Diplom topshirish marosimida ustozning nutqi shunday bo‘lishi mumkin: *“Siz bugun ilm yo‘lida bir bosqichni zabt etdingiz. Ammo esda tuting, chinakam o‘qish – hayotning o‘zi. Siz – ertangi kun egalarisiz!”*

Bu so‘zlar motivatsion ta’sirga ega bo‘lib, talabalarda o‘z ustiga ishonganlik va kelajakni qurish istagini uyg‘otadi [4].

**Badiiy misol:** Omon Yoqubovning “Samarqand yodgori” asarida ilmiy anjumanda aytilgan nutq:

*“Bu yodgorlik nafaqat me’moriy obida, balki ajdodlarimiz zakovati, xalqimizning tarixiy xotirasidir.”*

Bu nutq tarixiy xotira va milliy merosni qadrlashda alohida ifodalanadi.

## **4. Estetik-axloqiy epideyktik nutqlar**

Funksiyasi: Axloqiy qadriyatlar, insoniy fazilatlarni targ‘ib qilish va etika normalarini mustahkamlash.

**Badiiy misol:** Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanida ifodalangan gapda ma’naviy qadriyatlar namoyon bo‘ladi:

*“Insonga eng kerakli narsa – or. Undan mahrum bo‘lgan odam – odam emas.”*

Bu yerda axloqiy fazilatlar va insoniylikning yuqori qadriyatlari ifodalanmoqda.

**Hayotiy misol:** Ota-onalar bayramida o‘qituvchi tomonidan aytiladigan nutqda:

*“Ona – bu hayot boshlanishi, sabr timsoli. Sizlar tufayli jamiyatda mehr, qadriyat, halollik singari muqaddas tushunchalar yashab kelmoqda.”*

Bunday nutqlar yoshlar va jamoaviy his-tuyg‘ularni uyg‘otishda muhim rol o‘ynaydi.

Shuni ta’kidlash lozimki, epideyktik nutqlarda tilning badiiy imkoniyatlari keng qo‘llaniladi hamda bunda quyidagi til vositalari asosiy rolni o‘ynaydi [5]:

a. Metafora: Bu usul tinglovchida obrazli ta’sir uyg‘otadi. Masalan, *“U – xalq yuragining ohangi edi”* deb aytilganda, nafaqat shaxsiyat, balki xalqning ruhiyati ham ifodalanadi.

b. Antiteza: Qarama-qarshi tushunchalarni solishtirib, dramatik ta’sir hosil qiladi. Misol: *“U nodon edi, lekin jasoratli.”*

c. Takror: Fikrni mustahkamlash va tinglovchida chuqur taassurot qoldirish uchun ishlatiladi. Masalan: *“U kurashdi... u chidadi... u yengdi.”*

d. Emotsional intonatsiya: Nutqda hissiy ta’sirni kuchaytirish uchun ishlatiladi; *“Bugun yuragimiz ezilgan, lekin faxrga to‘la.”*

e. Aforizmlar: Tarixiy hayot saboqlarini umumlashtirib, mantiqiy xulosalar chiqarishda qo‘llaniladi. Masalan, *“Or – bu insonning ikkinchi yuragi.”*

Epideyktik nutqlarning ijtimoiy va madaniy ahamiyatiga to‘xtaladigan bo‘lsak, ular jamiyatda madaniy merosni saqlash, jamoaviy ruhiy holatni shakllantirish, axloqiy normalarni targ‘ib qilish va motivatsiya berishdan iborat [7; 81].

Yuqoridagilardan xulosa qiladigan bo‘lsak, epideyktik nutqiy janrlar – bu ritorikaning eng chuqur va boy ifoda shakllaridan biri bo‘lib, u jamiyat madaniy xotirasi, axloqiy tayanch va umuminsoniy qadriyatlarning aks sadosidir [6; 62]. Badiiy asarlar va hayotiy marosimlarda ushbu janrning qo‘llanishi til, uslub va estetik jihatdan yuqori darajada ifodalanadi. Ularning tahlili nafaqat lingvistik, balki madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan ham katta ahamiyatga ega, chunki ular orqali jamiyatning umumiy ruhiyati, tarixiy xotira va kelajakka bo‘lgan umid aks etadi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Aristotel. “Ritorika”. – Afina, miloddan avvalgi IV asr.
2. Alekseyeva L.M. Ritorika va nutq madaniyati. – Moskva, 2009.
3. Mahmudov N. “Ilmiy nutq va uslub”. – Toshkent: Fan, 2004.
4. Turayev E. “Zamonaviy nutqiy janrlar” // O‘zbek tili va adabiyoti, 2022, №4.
5. Xojaniyozova M. “Epideyktik janrlar va ularning kommunikativ xususiyatlari” // Filologik tadqiqotlar. – Nukus, 2018.
6. Karimova Z. “Tantanali nutqlarning lingvopragmatik tahlili” – Farg‘ona, 2021.
7. Ushakov D.N. Ritorika va stilistika. – Moskva, 2006.